

הדר וחסר בפסול לולב קטום

ראשי פרקים

- א. נקטם ראשו פסול
- ב. מחלוקת הראשונים ב"נקטם ראשו"
- ג. שאלת ה"כפות תמרים" על תוס' והראב"ד
- ד. בטעם הפסול של נקטם
- ה. דעת המ"מ בדעת הרמב"ם
- ו. יישוב שיטת תוס'
- ז. בבירור דעת הראב"ד
- ח. נקטם לדעת המ"א והמרדכי
- ט. סיכום בהבדל בין הדר לחסר

א. נקטם ראשו פסול

המשנה הפותחת את דיני ארבעת המינים, מתחילה בפסולי הלולב, "לולב הגזול והיבש פסול, של אשירה ושל עיר הנידחת פסול, נקטם ראשו נפרצו עליו פסול..." (סוכה כ"ט ע"ב)

וכבר מקריאת המשנה עולות כמה שאלות:

1. מדוע פותחת המשנה בלולב ולא באתרוג כפי סדר הפסוקים?
2. מדוע פותחת המשנה בפסולי הלולב, ולא בדיניו ולא באיגודו?
3. מדוע מחלקת המשנה את הפסולים ולא כוללת אותם בשם פסול אחד?
4. מדוע לא נכללו כל הפסולים הזהים בארבעת המינים כאחד, הרי גזול פסול בכל ארבעת המינים?
5. מדוע נקטה המשנה דוגמאות, ולא שמות פסול, הדר, לקיחה תמה, ועוד?

ננסה להתמקד במאמר זה בדין הפסול של לולב קטום:

1. "נקטם ראשו פסול" – מה ייקרא "ראשו" בלולב?
2. האם נקטמו עליו שאינם ראשו בכל מקרה כשר?
3. מהו שיעור הקטימה, כמה יהיה קטום כדי שיפסל?
4. מדוע נפסל הקטום – האם זהו חיסרון בהדר או פסול חסר?
5. האם פסול קטום הוא פסול ליום טוב הראשון בלבד או שזהו פסול לכל ימי החג?
6. מה היחס בין נקטם ראשו בלולב, ובין נקטם ראשו בהדס? האם הראשונים החולקים לגבי לולב יחלקו גם בהדס?

ב. מחלוקת הראשונים ב"נקטם ראשו"

המשנה קבעה "נקטם ראשו פסול", אולם לא מבואר במשנה וגם לא בגמרא, מהו "ראשו", מה ייקרא ראשו של לולב, וממילא גם שיעור הקטימה לא מפורש, ונחלקו בכך הראשונים:

שיטת תוס' (ד"ה נקטם ראשו)

בתוס' מובאות שתי אפשרויות:

בשיטה ראשונה כותב תוס': "לכאורה מיירי בשני עלין האמצעיים היוצאין מראש השדרה. אולם תוס' מקשה על שיטה זו מדברי ריב"ל לקמן (ל"ב ע"א), שאמר שניטלה התיומת פסול, ולכאורה דבריו אין בהם חידוש, שהרי אם נקטמה התיומת פסול כל שכן שכשנטלה פסול.

בשיטה שניה כותב תוס' שנקטם ראשו הכוונה ל"רוב העלין העליונים" ויש להתבונן בשיטה זו – האם הכוונה לרוב העלים ורוב כל עלה ועלה שלהם, או רוב העלים בלבד, אע"פ שרוב כל עלה אכן קיים.

שיטת הראב"ד

שיטת הראב"ד מופיעה בכמה מספרי הראשונים, הרא"ש (סימן ב') כותב: "והראב"ד ז"ל כתב: נסתפק לי איזהו ראשו, אם הוא העלין העליוניין,

אע"פ שלא חסר מן השדרה כלום. או שמא לא נקרא ראשו אלא ראש השדרה... ולאחר שמביא שם את דברי הירושלמי בשתי גירסאות שנביאם בע"ה בהמשך נשאר הראב"ד בספק, ומכריע שנקטם ראשו מדובר בנקטם גם מהשדרה של הלולב. ומביא לכך שלוש ראיות:

א. מדברי עולא לקמן (ל"ג ע"א) ששם כתב לגבי הדס, "נקטם ראשו ועלתה בו תמרה כשרה" – ושם מוכרחים לומר שראשו היינו בד ההדס, שהרי אם זה היה מהעלים מה משמעות התמרה שם.

ב. לקמן (ל"א ע"א) "לא שנו נקטם אבל נסדק כשר" ולכאורה פשוט שנסדק הכוונה לשדרה ולא לעלים.

ג. הוכחה לשונית, לולב זה השדרה, עלים נקראים בלשון הש"ס עלים או הוצין. (אולי גם יש לומר ראשו מתאים יותר לשדרה ולא לעלים שם צריך לומר ראשם). ומביא הראב"ד ראייה מיבש שגם שם לא דיברו על יבשות העלים אלא דוקא על יובש השדרה.

הרא"ש דוחה את ראיות הראב"ד: ראשית טוען הרא"ש שאין להשוות בין הדס ללולב, לולב העלים עולים למעלה, ויוצאים מראש השדרה ולכן שייך לומר ראש הלולב גם לגבי העלים. אבל בהדס וערבה העלים מתפזרים הצידה, והשדרה נשארת חלקה, ולכן שם מדברים על השדרה ולא על העלים. וגם את שאר הראיות דוחה הרא"ש, ולכן חוזר הרא"ש לשיטה השניה בתוס' – שראשו הכוונה לרוב העלים העליונים¹.

בעל העיטור

הטור (א"ח סימן תרמ"ה) מביא את שיטת בעל העיטור וז"ל: "ובעל העיטור כתב לא שנקטמו קצת מהעלין העליונים אלא שנקטמו ג' עלין העליונים, פירוש: עד השדרה ולא נגע בשדרו"²

לסיכום: ארבע שיטות בראשונים, שני העלים העליונים, רוב העלים, שדרת הלולב, ג' עלים עליונים.

¹ דיון נוסף בדעת הראב"ד נמצא גם בדברי הר"ן (י"ד ע"א בדפי הר"ף) ד"ה נקטם ראשו, ובדברי הריטב"א בחידושו ד"ה נקטם ראשו פסול. ועוד.

² הבית יוסף כותב שם בד"ה ומ"ש ופירש הרמב"ם בסופו, שבעל העיטור לא חולק על תוס' אלא מדבר במקום שבו עולים ג' עלים מהשדרה

וצריך להתבונן: במה חלקו הראשונים? מה ההבדל בין השיטות השונות? מהי הסברא בכל שיטה, ומהי מהות המחלוקת לגבי ההשוואה בין הדס ללולב, מדוע הראב"ד משווה להדס, והרא"ש לא?

ג. שאלת ה"כפות תמרים" על תוס' והראב"ד

שאלה גדולה מקשה ה"כפות תמרים" בשיטת תוס'. בתחילת דבריו כתבו תוס' שראשו הכוונה לשני העלים העליונים, ודחו זאת בגלל הקושי מדברי ריב"ל שניטלה התיומת פסול, ומקשה תוס' אם נקטמה פסול כ"ש שניטלה פסול, ומה חידש ריב"ל? ולכן דוחה שיטה זו. אולם בסוף דבריו מתרץ את הקושיא וכותב: "אי נמי אצטריך ליה לרבי יהושע בן לוי לאשמועינן ניטלה דסלקא דעתיה דחשיב הדר טפי מנקטם". ומקשה הכ"פות תמרים" – "לכאורה קשה לתירוץ זה דהם עוקרים הנחת הקושיא, דכשהקשו התוס' אמרו דאם נקטם ראשו פסול כ"ש ניטל התיומת, ועכשיו הם חוזרים בהם ואומרים דניטל רחשוב הדר טפי".

כלומר מה השתנה בין הרישא בדברי התוס' ששם היה ברור שאם נקטמה פסול אין צורך בדברי ריב"ל כי כ"ש שניטלה התיומת פסול, ובסיפא כותב התוס' הפוך, שניטלה התיומת זה פחות חיסרון הדר מאשר קטום. והתוס' לא מבאר מדוע השתנתה סברתו.

ועוד מקשה הכפות תמרים אם באמת בסיפא לדברי תוס' החידוש הגדול הוא ניטל ראשו, שזה פחות חיסרון בהדר ובכל זאת פסול, מדוע לא כתבה המשנה פסול ניטלה תיומתו, וכתבה את החידוש הפחות גדול של נקטם, ואם למשנה ניטלה כשר, מניין לריב"ל לחלוק על כך? וגם בשיטת הראב"ד מתקשה בקושיא זו, שהרי אם נקטם זה חלק מהשדרה ורק אז פסול, א"כ מניין לריב"ל לומר שניטלה תיומתו בלא נגיעה בשדרה שגם יהיה פסול?

ד. בטעם הפסול של נקטם

רוב הראשונים שדנו בדין לולב שנקטם ראשו, דנים בו מדין הדר. כך כתב רש"י (ד"ה נקטם): "נקטם ראשן- פסול דלא הוי הדר", וגם תוס' (ד"ה נקטם) בסיפא שבדבריהם מזכירים לגבי פסול נקטם "דלא הוי הדר טפיל". ומשמע שהם כרש"י סוברים שזה פסול הדר. וגם הריטב"א כתב כן ועוד ראשונים, סברו כמותם.

אולם השפת אמת מקשה: "ולולי פירוש רש"י יש לומר דפסול משום דלא הוי לקיחה תמה בנקטם ראשו וה"ה בנפרצו עליו..." (ד"ה במשנה נקטם). ולכאורה קושייתו צועקת, שהרי בודאי שבנקטם יש בו פסול חסר, כל נקטם הוא חסר, ומדע לפסול אותו משום הדר? ובאמת לכאורה קשה מדוע לא נזכר בראשונים במפורש שלולב שנקטם ראשו יהיה פסול משום חסר שזו לכאורה הסברא הפשוטה יותר, ויש מי שכתב שאין חסר בלולב רק באתרוג, וצ"ע מדוע?

אמנם בשיטת הריבב"ן אע"פ שכתב במשנה שפסול נקטם הוי פסול מצד הדר, בהמשך דבריו בד"ה התיומת כתב שניטלה התיומת או נקטמה זהו פסול מצד חסר, כלומר חיסרון בלקיחה תמה.

השפת אמת מעלה שתי נפ"מ לשאלה אם נקטם הוא חסר או הדר:
א. שעת הדחק – כשאין לולב אחר, אם זה פסול של הדר יכול ליטול לולב זה ואם זהו פסול של חסר לא יכול ליטול ביום הראשון.

ב. מיו"ט שני ואילך, אם נקטם זה פסול הדר פסול גם בשאר ימי החג אך אם נקטם זה פסול חסר מותר בשאר ימי החג³.

ולכאורה יש לעיין האם באמת דעת כל הראשונים שפסול נקטם מצד הדר דוקא כרש"י או שיש דעות נוספות, ועוד יש לעיין במה נחלקו בסברא.

³ מחלוקת הרא"ש והרמב"ם לגבי שאר הימים: דעת הרמב"ם שכל הפסולים גם הדר וגם לקיחה תמה מותרים בשאר הימים, ודעת הרא"ש שפסול הדר שייך גם בשאר ימים. יעויין א"ח סימן תרמ"ט סעיף ה' ובמשנה ברורה שם ס"ק ל"ה.

ה. דעת המ"מ בדעת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות לולב פ"ח ה"א כתב:

"ארבעת המינים הללו שהן לולב והדס וערבה ואתרוג

שהיה אחד מהן יבש או גזול או גנוב ... הרי זה פסול.

ובשעת הדחק או בשעת הסכנה לולב היבש כשר. אבל

לא שאר המינים."

הראב"ד שם חלק על הרמב"ם וקבע שיבש פסול תמיד, מפני שהוא פסול

דאורייתא, ואפילו בשעת הדחק פסול.

והמגיד משנה על הרמב"ם שם כתב בהסבר שיטת הרמב"ם:

"ובשעת הדחק וכו'. זה למד רבנו ממה שאמרו בגמרא

יבש פסול ור' יהודה מכשיר, ואמר רבי יהודה מעשה

בבני כרכים שהיו מורישים לולביהם לבני בניהם, אמרו

לו משם ראייה? אין הדוחק ראייה....

וראייתי כתוב שהגאונים סמכו מכאן דיבש ונקטם ראשו

וכל הפסולין יוצאין בהן בשעת הדחק אף ביום הראשון.

ודעת רבנו שאין לנו להכשיר אלא לולב היבש שהזכירו

חכמים וכן עיקר."

וצריך ביאור: מדוע חילק הרמב"ם לדעת המ"מ בין יבש לנקטם ולשאר

פסולין, ומדוע הגאונים התירו הכל בשעת הדחק ולא חילקו?

ולכאורה פשוט: הרמב"ם שלמד שדין יבש הוא דין אחד ממקור אחד, ודין

נקטם הוא דין אחר, כלומר יבש שהוא מדין הדר בשעת הדחק מותר, וכמו

שכתבנו לעיל בשם השפת אמת, ואילו נקטם זהו פסול חסר והוא אסור

אף בשעת הדחק ולכן יהיה אסור.

ובזה נחלקו הרמב"ם והגאונים, שלשיטת הרמב"ם יש חילוק בין יבש

לנקטם, יבש פסול הדר ונקטם פסול חסר, ואילו לגאונים גם נקטם הוא

פסול הדר ולכן התירו בשעת הדחק.

ו. יישוב שיטת תוס'

הבאנו לעיל את שאלת הכפות תמרים הדעת תוס', שהקשה מדוע חזרו

בהם תוס' מעיקר השיטה לכאורה ללא סברא, שהרי מתחילה כתבו שאם

נקטם אסור כ"ש שניטלה התיומת אסור, ובסיפא של דבריהם כתבו להיפך שדוקא נקטם אסור, אבל ניטלה התיומת כיון שחסרון הדר קל יותר היה מקום להתיר, ובא ריב"ל ואסר. ועל זה הקשה, מדוע חזרו בהן?

ולכאורה ניתן ליישב שיטת תוס', שהרי בתחילה סברו תוס' שנקטם קל יותר, ואם נקטם פסול כ"ש שניטלה כל התיומת אסור, וזאת מפני שסברו שהפסול של נקטם וניטל הוא פסול חסר, מצד לקיחה תמה, ואם נקטם רק חלק מהתיומת פסול, כ"ש שניטלה כל התיומת אסור. אבל בסיפא שלמדו שנקטם זהו פסול של הדר, א"כ יש לומר להיפך, אם נקטם זהו הפסול של הדר, הרי ניטל יש בו פחות חיסרון של הדר ואזלא הכ"ש.

לפי זה יוצא ששיטת תוס' בשיטתם הראשונה, היא שלולב שנקטם ראשו פסול משום חסר, ומחלוקתם בשאלה מה זה ראשו לכאורה נובעת משאלה זו עצמה, אם נקטם זה חיסרון בהדר, אז מדובר ברוב עליו העליונים, אם זה פסול של חסר, מספיק שחסר קצת בתיומת כדי לפסול.

ז. בבירור דעת הראב"ד

אולי ניתן לתלות בכך גם את דעת הראב"ד, הראב"ד בניגוד לרוב הראשונים תלה את פסול נקטם בשדרה ולא בעליון. וזאת על פי שתי גירסאות המופיעות בדבריו ומופיעות ברא"ש אצלינו (סימן ב'). ההבדל בין הגירסאות בירושלמי תלוי בפתיחת הסוגיה שם, בגירסה הראשונה אומר הירושלמי: "בעי רבי אבא בר ממל קמיה דרבי אבין: יבשה ציציתו מהו? מה בין זה לנקטם. זה הדור וזה אינו הדור". והנה לגירסה זו כל הדיון בירושלמי הוא על העלים של התיומת העליונה היינו שני העלים העליונים, ועל זה באה התשובה שזה אינו הדור. ולפי"ז קטימת העלים פסולה משום הדר, ולא צריך שתפסל גם השדרה. אבל לגירסה השנייה: "יבשו הוצין מהו? " אם כן לא שואל על ציציתו שזוהי התיומת העליונה אלא על כל העלים, כלומר לולב העומד כשכל עליו יבשים, ועל כך עונה מה בין זה לקטום? כלומר הרי זה כמו שכל העלים קטומים ופסול? ומשיב, עלים יבשים כולם אבל נמצאים על

הלולב, עדיין יש בו הדר, נקטמו העלים זהו חיסרון הדר. ולכן מסתפק הראב"ד, א"כ מה יהיה בפסול נקטם עצמו, האם כדי להיפסל צריך שגם השדרה תיפסל או לא.

ולכאורה היה אפשר לומר, כל מה שדן הירושלמי שזה הדור או לא זה כשהעלים יבשו או נקטמו, אבל אם השדרה נקטמה זהו פסול אחר, פסול חסר, ולכן מסתפק הראב"ד.

וגם מסתבר לכאורה לומר כך, אם הפסול נוגע בשדרת הלולב, הוא פסול עצמי הנוגע לחפצא של הלולב ומסתבר יותר, לכאורה לתלותו בפסול לקיחה תמה, אבל אם הוא פסול בעלים זהו פסול הדר בלבד, ואינו אותו פסול נקטם.

ולפי"ז שני סוגי נקטם, יש נקטם מצד הדר, נקטמו העלים, ויש נקטם מצד השדרה וזה מצד חסר. ובזה מבוארת גם שיטת הראב"ד. ובזה מתיישבת גם שאלת הרא"ש על הראב"ד, באמת שונה הנקטם בהדס וערבה מנקטם של לולב, שהרי בלולב העלים עולים וחופים את השדרה כפי שאמר הרא"ש ובהדס לא. אבל כל ההבדל הזה הוא הבדל מצד חסרון הדר, אבל אם נקטם זהו פסול חסר לשיטת הראב"ד, הרי ניתן ללמוד מזה על זה.

ח. נקטם לדעת המ"א והמרדכי

המרדכי ריש פרק שלישי (אות תשמ"ו) כתב לגבי פסול נקטם שזהו פסול של לכתחילה בלבד.

"נקטם ראשו פסול רא"מ אמר דלכתחילה קאמר, ויחזור אחר אחר, ואם ליכא אחר יברך עליה, ואשכחן דקתני פסול במקום דדיעבד כשר..."

השלחן ערוך או"ח סימן תרמ"ה סעיף ו':

"נקטם ראשו דהיינו שנקטמו רוב העליון העליונים פסול. הג"ה: ואם נקטמה העלה העליון האמצעי שעל השדרה פסול, ודוקא דאיכא אחר אבל ליכא אחר מברכין עליה"

כלומר השו"ע פסק כשיטה השניה בתוס' שנקטם היינו רוב העלים העליונים, והרמ"א פסק כשיטה הראשונה שמדובר רק בתיומת העליונה. והוסיף הרמ"א כשיטת המרדכי שזה רק לכתחילה.

וכתב המגן אברהם (ס"ק ו') על מה שהביא הרמ"א את דברי המרדכי:

"לא דק, דהמרדכי כ"כ אהדס דוקא דהא כ"כ בשם ספר היראים ובהדיא איתא בספר היראים אהדס אבל בלולב פסול לכו"ע... ורמ"א לא עיינו כל הצורך. ואיתא בירושלמי נקטם אין זה הדר, ואם כן פסול כל שבעה. וכ"כ ר"ו (רבנו ירוחם) כל הפסולים פסולים כל שבעה מפני שאין לו הדר חוץ מנסדק וניטלה התיומת דפסולין משום לקיחה תמה כשרים בשני".

והנה כאן לכאורה ממש מפורשת מחלוקתם, המרדכי למד שפסול נקטם הוא פסול בהדר ולכן בדיעבד כשר ועל פי הבנת הרמ"א נקטם בדיעבד כשר גם בלולב ככל פסולי הדר, וכמו שכתב להדיא בשפת אמת, וכמו שהבאנו לעיל, המ"א אוסר גם בדיעבד משמע שזה חסרון אחר, לא חיסרון בהדר, ולכן יהיה פסול גם בדיעבד,⁴ אולם המ"א לא למד כך.

סיכום בהבדל בין הדר לחסר

היה מקום לכאורה לומר שבזה נחלקים הפסולים: פסול הדר הוא חסרון מצד הגברא, האדם הנוטל לולב צריך ליטול לולב מהודר, ולכן גם כשנטילה היא רק מדרבנן, בשאר ימי החג בגבולין, הרי מצד הגברא אין חילוק בזה. פסול חסר הוא פסול בחפצא של הלולב, וכאן במקום שבו אין המצוה אלא תקנה מצד זכר למקדש כאן הקלו חכמים בשאר ימים, אבל ביום הראשון שזה עיקר הנטילה, כאן חייבים שהלולב תהיה לקיחתו תמה. משא"כ הדר שהוא בגברא הנה בדיעבד כשר.

ואם כנים דברינו הרי גם תוס' וגם הראב"ד ואולי אף הרמב"ם למדו שיש מקום לפסול נקטם מצד חסר ולא מצד הדר, ויש לעיין.

⁴ אבל אחר העיון החוזר בודאי המ"א לא למד כך שהרי הביא את דברי הירושלמי שפסול נקטם מצד הדר וצ"ע, ויעויין בדברי הבאור הלכה הביא טעם אחר לדברי המ"א עיי"ש.